

NAGLASNO USAVRŠAVANJE HRVATSKOGA JEZIKA, VI.

Dug odrazu jata i novoštokavštini

Stjepan Vukušić

Ikavski je odraz jata, premda je iznimno bogato zastupljen u hrvatskoj pismenosti i književnosti, da spomenemo samo Razgovor ugodni naroda slovinskog, našu najčitaniju knjigu, izgubio bitku sa svojim konkurentom (i)jekavicom već u 19. stoljeću. Što je sve pridonijelo tomu, treba tek istražiti i konačno spoznati. U svakom slučaju to nije samo jedan uzrok ili razlog, nego je posrijedi sva naša novija povijest, pa upravo to treba proučiti.¹ Usput valja naglasiti kako to nije rečeno kao žaljenje za ikavicom jer jekavica, taj manjinski odraz jata u hrvatskim narodnim govorima, izvršno služi hrvatskomu standardnom jeziku, pa je on poseban jezik bez obzira na taj normativni izbor. Ovdje je riječ o nečem posve drugom: izborom (i)jekavice za standardni jezik ikavica pada u kompetenciju dijalektologije, pa tijekom vremena postaje neprestičnom u našim standardološkim i normizacijskim procesima te u našoj kulturnoj, pa i jezikoslovnoj svijesti. A to je za sobom povuklo i svu zapadnu novoštokavštinu u trajno stanje zakopana blaga. Od toga se još ni danas nismo pravo oporavili. A hrvatski se književni (i standardni) jezik u okvirima novoštokavštine sve više pomicao istočnonovoštokavskoj drugosti.

Premda je ikavica napuštena u normizaciji hrvatskoga standardnoga jezika, takvu sudbinu ne će i ne smije doživjeti novoštokavština koja je vezana uz odraz *ij* kao izvanjski znak svoje, zapadne novoštokavštine. Za razliku od ikavice oba su izvanjska znaka istočne novoštokavštine *ije/e* postala standardna, a s njima i istočna novoštokavština u svoje dvije inačice.

Da bismo sve te odnose sebi primakli, treba makar glavno u standardnome smislu glede odrazā jata i novoštokavštine odrediti pobliže.

Što se tiče naglaska na odrazima jata, zaslugom je Dalibora Brozovića otklonjen iz hrvatskoga standardnog jezika ijekavski, uže istočnohercegovački trofonemni i dvosložni izgovor dugoga jata s uvijek kratkim *e*: svĭjet, dijĕte, pŕipovĭjetka, a prihvaćen onaj iz uporabne norme, tj. jednosložni izgovor odraza dugoga jata u obliku dvoglasa s uvijek dugim *e*: svĕt, dĕte, pŕipovĕtka.² Pritom se također očitovala otpornost naglašavanja na utjecaj izvana. Naime, ikavski su polaznojezični naglasci jednaki onima u hrvatskome standardnom jeziku: svĭt – svĕt, dĭte – dĕte, pŕipovĭtka – pŕipovĕtka. Nisu ih zapadni novoštokavci, kako piše Brozović, nau-

---

¹ Mario Grčević, 2014., Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. st., Jezik, br. 3 – 5.

² O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata, Jezik, 1972. – 1973., br. 3. – 5.

čili od jekavaca, nego su ih jednostavno preznakovili iz svojega polaznoga jezika i iz svoje uporabne norme u drugačiji odsječak s tim da sačuvaju istonaglasnost nadodsječnog i jednosložnost odsječnoga plana. To je i najviše što se moglo postići.

D. Brozović vidi izvor standardnoga lika, tj. jednosložni izgovor u obliku dvoglasa s uvijek dugim e, u jekavskom odrazu dugoga jata podalje na istoku:

„Kako je poznato, srednjobosanski govori pripadaju istočnobosanskomu (ijekavsko-šćakavskom) dijalektu, a istraživači toga dijalekta, tj. njegovih srednjobosanskih i drugih govora, nalaze na terenu praktički samo situaciju opisanu ovdje u prethodnom odjeljku formulom DEGC.“³

A ta formula znači: jednosložni dvoglasni izgovor dugoga jata s uvijek dugim e i sve što uza nj ide. Međutim, Josip Lisac u Hrvatskoj dijalektologiji 1. (2003.) izlaže drugačije mišljenje:

„Općenito bi se reklo da je jat (i)jekavski (u istočnobosanskom dijalektu, S.V.), ali tu tvrdnju svakako treba precizirati. Dugi jat češće je dvosložan (Vijaka : šijeno) nego jednosložan (Kreševo : cvjêt), uz dosta neujednačenosti i ostalih mogućnosti.“⁴

Upravo takvo stanje s „dosta neujednačenosti i drugih mogućnosti“ nalazimo i u Lici, Kordunu, Banovini te u zapadnoj Bosni. Po M. Dragičeviću u ličkih jekavaca prevladava jednosložan izgovor odraza dugoga jata⁵, a po D. Petroviću na Kordunu i u Baniji, dominantan je dvosložan izgovor, dok je po M. Dešiću „dvosložna zamjena dugog Ć odlika svih zapadnobosanskih ijekavskih govora“⁶. Takvo je stanje odraza dugoga jata u krajiškom poddijalektu istočnohercegovačkog dijalekta. Taj je idiom tijekom poplavnih seoba razorio razvojne procese u predmigracijskoj zapadnoj štokavštini, ali je kao adstrat došao sa supstratom i u odnose konvergencije. Po njezinim ishodima postao je utoliko sučiniteljem hrvatskoga standardnog jezika ukoliko je primio zapadnonovoštokavska obilježja. A zapadni je novoštokavski dijalekt jedini novoštokavski baštinik zapadne štokavštine. S njime po dijelu svojega ustrojstva idu i slavonski i jugozapadni istarski dijalekt, a po svojoj bogatoj književnoj izražajnosti i dubrovački poddijalekt istočnohercegovačkog dijalekta.

Već je istaknuto da je novoštokavština sustav i struktura, a odrazi su jata za jedan idiom samo jedan glas – u slučaju ikavice [i], ekavice [e], a u slučaju (i)jekavice odrazi su se iskomplicirali: uže istočnohercegovački dijalekt za dugi jat ima trofonemni dvosložni izgovor s uvijek kratkim e, dok u jekavskim govorima vlada veliko šarenilo. O tome je već bilo govora u našem radu. Usprkos svemu vrijedi načelo da se dosljedno provodi jekavski izgovor u okviru hrvatskih normativnih pravila.

---

³ Vidi bilješku 2.

⁴ Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, str. 78.

⁵ Dragičević, Milan, 1986., Govor ličkih jekavaca, SANU i Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd

⁶ Petrović, Dragoljub, 1978., Govor Banije i Korduna, Matica srpska – Prosvjeta, Novi Sad – Zagreb

A što je, napokon, s novoštokavštinom?

Već je rečeno da su danas odrazi jata, uz stanovit utjecaj na sustav i ustrojstvo, uglavnom izvanjski znak za tip novoštokavštine. A dosad su poznate tek dvije: ona Karadžić-Daničićeva, koju je popisao prvi, a opisao drugi, dok su je propisala spomenuta obojica. Potvrdili su je hrvatski vukovci – Tomo Maretić i Broz-Iveković. S hrvatske se strane javljaju otpori, ali bez odjeka. U normativne priručnike ulaze samo hrvatske pojedinosti kao drugi likovi dubleta ili su zanemarivane.

A što je zapadna novoštokavština?

To je ona kojoj je izvanjski znak [j], ali nestankom [j] ostaje u njoj sjaj toga odraza s drugim obilježjima zapadnonovoštokavskim. Treba i ovdje razlikovati apstraktnu retrakciju ili prenošenje silaznih naglasaka sa srednjih i posljednjih slogova na prethodni slog, pri čemu se javljaju novi naglasci: kratkouzlazni i dugouzlazni, ovisno o dužini tog prethodnog sloga, s tim da na mjestu prenesena dugosilaznog naglasaka ostaje zanaglasna dužina. To je samo apstraktno, idealno pravilo. No kad ono padne na idiomu koji su se strukturno razlikovali i u prednovoštokavskome razdoblju, nastaju konkretne novoštokavštine: zapadna i istočna. One imaju i polje općenovoštokavskih podudarnosti i konkretne likove po kojima se razlikuju.

Polazimo od obilježja koja zapadnu novoštokavštinu individualiziraju jer se o podudarnostima svi brinu, a konkretnosti su uvijek na brisanom prostoru.

No pođimo redom.

Stjepan Babić zastupa sinkronijsku podjelu glagola po obličnim vrstama.⁷ Zato glagole drugoga razreda treće vrste po standardnoj, tj. (i)jekavskoj podjeli (one koji ispred završetka -ati imaju č, j, š, ž, st, žd i prezentske nastavke -īm, -iš, -i...) uvrštava u prvi razred pete vrste. Zanima ga, naime, samo završetak -ati, točnije morf -a-, a ne njegovo jatovsko podrijetlo. Po takvoj podjeli treća vrsta više nema dva razreda, nego samo jedan: onaj s infinitivnim završetcima -jeti, -ljeti, -njeti. A takvi završetci u zapadnom dijalektu glase -it(i). To znači da u njemu nema treće glagolske vrste. Baš tako nastaju bitni učinci na jezični sustav i ustrojstvo. Naime, izjednačuju se oblično, a zatim i naglasno glagoli koji su u prednovoštokavskom razdoblju već imali nastavak -it(i) s onima koji su tek odrazom [j] za glas jat stekli taj završetak. U vrijeme prijenosa naglasaka ili retrakcije i nakon toga oni se naglasno ponašaju kao i drugi glagoli na -iti: požēlit(i) – pōželīm kao polōmīti – pōlomīm; preživit(i) – prēživīm kao oblāčit(i) – oblāčīm. To se naglasno ponašanje proširuje i na druge naglasne jedinice: zadržit(i) – zadržīm, òb(ř)stīti – òbrstīm. I složeni glagoli koji pred -ati imaju č, j, š, ž, št, žd jednako se naglasno ponašaju: zakričat(i) – zākričīm, pobōjat(i) – pōbojīm se, uslišat(i) – ūšlišīm, polēžat(i) – pōležīm, zavrištāt(i) – zāvrištīm, zazvīždātī – zāvzīždīm. Svi su takvi glagoli – njih više od dvjesto – navedeni u Naglasku u hrvatskome književnom jeziku na str. 146. i 147.⁸ To je učinjeno zato što

---

⁷ Babić, S., (2007.): Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika, Nakladni zavod Globus, Zagreb

⁸ Vukušić, S. i drugi, 2007., Nakladni zavod Globus, Zagreb

su takvi glagoli svojim naglasnim ponašanjem dio zapadne novoštokavštine a ishod su ikavske zamjene jata. To je tek jedno obilježje konkretne zapadne novoštokavštine kao prilagodba općeg pravila na sam odraz jata. Druga je prilagodba apstraktnoga novoštokavskoga pravila na oblik infinitiva: potrêst > pòtrêst(i); zatim ispèc > ispeć(i); potrêsla > pòtrêsla, ispèkla > ispekla. Glagoli kao pòtrêsti jesu: pòvūci, òzêpsti, pòtūci, a kao ispeći: pòmoći, izreći... S dugouzlaznim je naglaskom u naglasnoj jedinici stotinjak glagola, a s kratkouzlaznim osamdesetak. Tu su dakako i nesloženi glagoli: tūci, vūci, zêpsti, mōci, rēci itd. I takvi su glagoli gotovo iscrpno navedeni u Naglasku u hrvatskome književnom jeziku na str. 143. i 144.⁹ I oni su bitno obilježje zapadne novoštokavštine. I autonomni razvitak samoga naglasnog sustava uposebljava zapadnu novoštokavštinu: voçè > vòce, stanovnik > stanòvnik. Takvi su primjeri razasuti u cjelini leksika, oblikā i tvorbenih modela. Treba prihvatiti dvije činjenice: prvo, da je naglašavanje bitno mjerilo novoštokavštine, a drugo: da apstraktno pravilo retrakcije nije palo na istotu idioma. Gdje su bile razlike u prednovoštokavskome razdoblju, one su tek preznakovljene novoštokavizacijom, a gdje su bile istovjetnosti, one su također preznakovljene u općenovoštokavske likove. Tako imamo i općenovoštokavske podudarnosti i pozicije što se razlikuju u konkretnim novoštokavštinama – zapadnoj i istočnoj. Podudarnosti jesu zajedničke, o njima se svi brinu, a razlike su ranjivije te su često na udaru. A tu je i druga istina: da su podudarnosti u cjelinama i zapadnonovoštokavskog i istočnonovoštokavskoga sustava s posebnostima u neponovljivoj suodnosu. Prema tome, ni to se nikomu ne duguje jer je i to u nama, u duhu jezika. Tako je to u svim novoštokavštinama, ali su nam dosad poznate samo dvije: zapadna i istočna. Prvu smo stekli u nelojalnoj konkurenciji s drugom.

U Jeziku, br. 5., prosinac 2013., mogu se na str. 172. naći modeli razlika zapadne i istočne novoštokavštine u naglašavanju kao prvome mjerilu novoštokavštine. U tim je modelima zapisano dvadeset sedam pozicija. Ovdje bih dodao onu glagolskoga priloga sadašnjega: hòtēci (zapadno), hotēci i hòtēci (istočno), želēci (zap.), želēci (ist.), držēci (zap.), držēci (ist.). I takvih je primjera podosta.

Dakle, i zapadni novoštokavci imaju svoj iskon, svoje novoštokavske inovacije i genezu, svoj sustav pa i svoju normu u dijalektnoj osnovici i, napokon, u standardnom jeziku.

Samo se to previđalo i svjesno i nesvjesno.

Zato s dubokim štovanjem čitamo što veli Vatroslav Jagić: „Ne mislim da će mi se moći išta prigovoriti, kada proglasim ikavski izgovor najbitnijom razlikom narječja zapadnoga (hrvatskoga) prema ekavskom, istočnom (srbskom), dočim južni jekavski izgovor držim simbolom združenja i pomirenja. Narječje je štokavsko-ikavsko, zapadno, a ja bih, ali samo kao filolog rekao, hrvatsko.“¹⁰

⁹ Isto djelo

¹⁰ Književnik, 1864.

Usprkos hodanju po staklu političko-mentalitetnome, Vatroslav je Jagić ovdje izrekao najdublju filološku istinu.

Karadžić u prvome izdanju Srpskog rječnika (1818.) uopće nema zapadnog dijalekta, a u drugom izdanju (1852.) uvodi zapadni dijalekt, ali ga svodi samo na ikavski izgovor jata, a što se tiče naglasaka, navodi samo svoje: poživiti (zap.) živim, a zapadno je poživim, poželiti (zap.) želim, a zapadno je poželim. To je izravna pogrješka, a uz potresti, trēsēm nema zap. pòtrēsti. Rikard Simeon u svome Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva (1969.) navodi: „– nazivi zapadni, južni i istočni govor potječu od Daničića (gram. i obl.) od kojeg ih je preuzeo Vuk u svoj rječnik (1852).“

Ipak, ni postojanje zapadne novoštokavštine ni pokušaji njezina nijekanja ne bi bili dostatni za propisanu normu kad zapadni novoštokavci, i oni izvorni i oni po stečenoj navici, ne bi sve to u sebi nosili kao svoju uporabnu normu, živu, dok je ona u priručnicima bila mrtvo slovo na papiru.

I u novije vrijeme čuje se da su dosljedna novoštokavska jekavska obilježja bitan uvjet standardnosti hrvatskoga književnog jezika. Što u našem kontekstu, stvarnom i u surječju, znače novoštokavska jekavska obilježja ako su tri dijalekta novoštokavska: zapadni ili ikavski, istočnohercegovačko-krajiški ili (i)jekavski i šumadijsko-voždanski ili ekavski? Mogla bi – mogla – novoštokavska jekavska obilježja značiti i: rješavanje na novoštokavski način pitanja odraza jata – izgovorno i naglasno. A to je već učinjeno za hrvatski standardni jezik, ali, nažalost, to ne znači gore ispisani naziv: on znači i novoštokavštinu i odraz jata. Dakle, sve istočno, a zapadna je novoštokavština još uvijek zakopano blago. Ako se pak još i apsolutiziraju novoštokavska jekavska obilježja, onda je to povratak u šezdesete godine kad je sve bilo u znaku istočne novoštokavštine, a hrvatske su „pojednosti“ bile na drugome mjestu u dubletama ili pak iz norme izostavljane. To je povratak na Karadžić-Daničića i hrvatske vukovce: Maretića i Broz-Ivekovića. Ipak u svemu nije ni to: nedostaje ono |i| od naziva ijekavski. To nije, dakle, uže istočnohercegovački poddijalekt, nego jedan od preostalih poddijalekata: dubrovački ili krajiški. Ali što se tiče jekavice i novoštokavštine dubrovačkog poddijalekta, navest ćemo dva citata Josipa Lisca:

„Na dubrovačkom području jat se najčešće realizira dvosložno, tj. jednosložni je izgovor sve rjeđi.“¹¹ „Akcent dubrovačkoga područja ima dosta posebnosti u odnosu na druge govore novoštokavskoga tipa. Prvenstveno se misli na silazne akcente izvan inicijalnoga sloga, na tzv. kanovački akcent i na skraćivanje nakonnaglasnih duljina.“¹²

Posve je drugo dubrovačka iznimna književna izražajnost. A glede krajiškoga poddijalekta, i što se tiče odraza jata i što se tiče norme, već je kazano uglavnom sve, bar za ovu priliku.

---

¹¹ Hrvatska dijalektologija 1. (2003.), Golden Marketing – Tehnička knjiga, str. 107.

¹² Isto djelo, str. 108.

Danas postoje dvije novoštokavštine – popisane, opisane, pa, normalno, i propisane: zapadna i istočna. One su u više nego stogodišnjoj nelojalnoj konkurenciji. Budući da su i politike i ugled Karadžića i Daničića te hrvatskih vukovaca bili na strani uže istočnohercegovačke ijekavice i s njom srasle istočne novoštokavštine, one su ušle u sve standardne jezične priručnike, imale neusporedivo veću podršku u službenoj javnosti, a slabi glasovi u korist hrvatskih pojedinosti, manjih ili većih, nisu dopirali do onih koji su odlučivali o svemu, pa i o standardnome jeziku.

Ipak se jezična svijest održavala i jačala, ali još šezdesetih godina dvadesetog stoljeća sve je bilo u znaku ijekavske istočne novoštokavštine: Gramatika BHŽ i Pravopis iz 1960. godine.

Ako je tko želio i mogao u iznimnim prilikama ostvariti propisanu normu, ispađao je smiješan u pripadnika svoje jezične zajednice. To je stanje bilo neodrživo. I sedamdesetih godina prošlog stoljeća dogodio se zaokret. Nisu ga baš svi dočekali s odobravanjem, čak ni u najvišim znanstvenim ustanovama. Ipak se krenulo u novo. Zahvaljujući tome danas imamo i zapadno krilo novoštokavštine, pa nam doista nisu potrebna dijalekatska novoštokavska jekavska obilježja. Uostalom, tâ i nisu nigdje opisana i propisana kao cjelovit sustav.

Zar je moguće u ovome kontekstu ne sjetiti se onoga dramatičnog Krležina izbacivanja kroz prozor jezičnoga trupla. Slična je sudbina pogodila i našu ikavicu, ali zapadna novoštokavština ne će i ne smije doživjeti takvu sudbinu. Ona je sastavni dio naše svijesti i našeg života.

Zapadna novoštokavština sa svojih poldrug milijuna izvornih govornika jednoga visoko ujednačena idioma, a također i svih govornika koji su po školskoj klupi i po svojem sudjelovanju u svim stilovima hrvatskoga književnog (i standardnoga) jezika *in ultima linea* zapadni novoštokavci – ne može se izbaciti kroz prozor.

Sve je to u nama, u našem pamćenju: i podudarnosti i razlike. Upravo su naše i podudarnosti jer su u sustavnom suodnosu s razlikama, a taj je odnos individualan i po tom neponovljiv.

Budući da je standardni jezik i nadsustav ili sustav sustava, bit će da je, *mutatis mutandis*, kao na nadodsječnom planu tako i na svim razinama odsječnoga plana.¹³

Literatura

- Babić, S., 2007., Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, Nakladni zavod Globus
- Babić, S., 2009., Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim, Jezik, god. 56., br. 5. str. 161. – 189.
- Brozović, D., 1972. – 1973., O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata, Jezik, br. 3. i 4. – 5.

---

¹³ Vidi: Babić, Stjepan, Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim, Jezik, god. 56., br. 5. str. 161. – 189.

- Dragičević, M., 1986., Govor ličkih jekavaca, SANU i Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd
- Grčević, M., 2014., Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća, Jezik, god. 61., br. 3, str. 94. – 106. i br. 4. – 5, str. 174. – 173.
- Jagić, V., 1864., Književnik, izlazio u Zagrebu „podporom Matice hrvatske“ kao četverogodišnjak
- Lisac, J., 2003., Hrvatska dijalektologija 1., Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- Petrović, D., 1978., Govor Banije i Korduna, Matica srpska – Prosvjeta, Novi Sad – Zagreb
- Simeon, R. (1969.), Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Matica hrvatska, Zagreb
- Vukušić, S., I. Zoričić, Marija Grasselli-Vukušić, 2007., Naglasak u hrvatskome književnom jeziku, Globus, Zagreb

Sažetak

Stjepan Vukušić, sveučilišni profesor u miru, Pula
UDK 801.612, izvorni znanstveni rad
primljen 3. travnja 2016., prihvaćen za tisak 15. svibnja 2015.

Standardisation d'accentuation croate

Dans la présente contribution l'auteur traite les réflexes de jat (nom de la lettre dans l'alphabet vieux-slave): |i|, |e| et |(i)je| comme extérieurs signes de deux divers systèmes concrets nouveaustokaviens - ce d'ouest et ce d'orient.

O ZABORAVLJENIM I POLUZABORAVLJENIM HRVATSKIM PRILOŽIMA

Sanja Vulić, Gordana Laco

Zaman

 a razliku od priloga *jur* i *stoprv*, prilog *zaman*, u značenju 'zaludu, ni za što', odnosno u prenesenom značenju 'besplatno', može se susresti u rječnicima hrvatskoga književnoga jezika, ali kao stilski obilježena riječ. U Anićeve rječniku (1998.) *zãmān* je zastarjelica koja pripada etnološkomu leksiku, a u Šonjinu rječniku (2000.) uz tu natuknicu uputnica na *zaludu* i *uzalud* kao bolja rješenja. Početkom 20. stoljeća nalazimo prilog *zaman* u Broz-Ivekovićeve rječniku (sv. 2.), i to bez posebnih napomena (1901.: 791.), kao stilski neobilježenu riječ.

Važno je napomenuti da prilog *zaman* nije posuđenica. Skok ga (1973.: 641.) opisuje kao riječ slavenskoga korijena, koja je bila tvorenica s prefiksom *za-*, a etimologijski je povezana s riječju *obmana*.